

ОЗАРБАЙЖОН ШОИРИ СОДИҚИЙ ИЖОДИДА АЛИШЕР НАВОИЙ АНЪАНАЛАРИ

Султонов Тўлқин,

СамДЧТИ катта илмий ходим-изланувчиси

Калим сўзлар: Мажолис ун-нафоис, Мажмаъ ул-ҳавос, Тухфаи Сомий, Гулшан уш-шуаро, Оташкада, Тазкират уш-шуаро.

Ўзбек-озарбайжон адабий алоқалари узоқ тарихга эга бўлса-да, бу муносабатлар, айниқса, XV асрда Алишер Навоий даврида юксак чўққисига чиқди. Навоий асарларидан ижодий илҳомланган ҳолда Нёматуллоҳ Кишварий, Муҳаммад Сулаймон ўғли Фузулий, Содикбек Афшор Содикқий ва бошқа юзлаб шоирлар навоиёна услубни давом эттириб, назира ғазаллар битишган. Хусусан, «Мажолис ун-нафоис» таъсирида озарбайжон адабиётида XVI-XVIII асрларда Сом Мирзо Сомийнинг «Тухфаи Сомий», Аҳдий Бағдодийнинг «Гулшан уш-шуаро», Содикбек Афшор Содикқийнинг «Мажмаъ ул-ҳавос», Лутфалибек Озарнинг «Оташкада» тазкиралари яратилди.

Шундай экан, Алишер Навоий ижоди ва адабий анъаналарининг оламшумул аҳамиятини чуқурроқ тадқиқ этиш мақсадида озарбайжон ижодкори Содикбек Афшор Содикқий томонидан ўзбек шоирининг «Мажолис ун-нафоис» асаридан илҳомланган ҳолда ёзилган «Мажмаъ ул-ҳавос» тазкирасини ўзаро қиёслаб, муштарак ҳамда фарқли жиҳатларини тадқиқ этиш айти муддаодир.

Озарбайжонлик содиқийшунос олима Мантиқа Муродованинг эътироф этишича, «Содиқий энг кўп Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асаридан таъсирланган ва унга мувофиқ тарзда саккиз бўлимдан иборат тазкира ёзиб, «Мажмаъ ул-ҳавос» дея ном берган»²⁴.

Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асари XIV-XV аср форсигўй ва туркигўй шоирларини, шеърятини ўрганувчи туркий тилдаги илк тазкира бўлса, Содикқий китобдорнинг «Мажмаъ ул-ҳавос»и XVI аср ижодкорлари ҳаёти ва асарларини тадқиқ этишга бағишланган иккинчи муҳим манбадир. Бу хусусда тадқиқотлар олиб борган ўзбек олимаси Раъно Қобулова Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис»и ва Содикқийнинг «Мажмаъ ул-ҳавос»и орасидаги муштараклик тазкираларнинг номларидагина эмас, балки тил ва асар тузилиши жиҳатдан ҳам яқинлигида эканлигини номзодлик диссертациясида аниқ далиллар орқали исботлаган²⁵.

Содиқийнинг «Мажмаъ ул-ҳавос» тазкираси тахминан 1597-1598 йилларда ёзилган бўлиб, шоҳ Исмоил I ҳукмронлиги даврида Эрон, Озарбайжон, Ўрта Осиё, Туркия, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон ҳудудларида форс-тожик ва туркий тилларда ижод қилган шоирларни дунё аҳлига танитиш ҳамда уларнинг асарларини ўрганишга эътибор қаратилиши билан аҳамиятлидир. Ушбу асар соф туркий тилда ёзилган бўлиб, муқаддима, 369 шоирнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида маълумот берувчи саккиз мажмаъ ҳамда хотимадан иборат.

Содиқий ўз асарининг муқаддима қисмида Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», Алишер Навоийнинг

²⁴ Muradova Mantiqa. Sadiq bay Sadiqinin hayat va yaratilishi. – Baki: Elm, 1999. s.42.

²⁵ Кабулова Раъно. Традиции «Маджалис ун-нафаис» Алишера Навои в тюркоязычной литературе (на материале антологии Садиббека Садики «Маджма ул-хавас»). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Ташкент, 1979.

«Мажолис ун-нафоис», Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро», Сом Мирзонинг «Тухфаи Сомий» тазкираларини юксак эҳтиром билан тилга олиб, мазкур анъанани давом эттирганлигини, «Мажолис ун-нафоис» услубида тазкира ёзганлигини қайд этади²⁶.

Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» асарини кўздан кечирганимизда, кириш қисмида шеърий жанрлар учрамаслиги кузатилди. Содиқийнинг «Мажмаъ ул-ҳавос» тазкираси муқаддимасида эса, шоир қаламига мансуб 10 байтли маснавий, 2 та рубоий, 5 байтли китъа, шоҳ Аббоснинг форс тилидаги 3 байтли «дорам» радифли ғазали, туркий тилдаги рубоийси ва форсча таржимаси келтирилган. Жумладан, «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг муқаддимасини Содиқий Аллоҳга мурожаат этишдан (**нидо санъати**) бошлаб, ундан шоирнинг қуёшга ўхшаш каломига жаҳонга зеб бера олиш (**ғулуъ санъати**) истеъдодини ато этишини сўрайди. Шунингдек, най каби нолакор ошиқ кўнглини иломий каломи ила дарё сингари тошқин айлашини, яъни шоир дилига Яратганни тоабад ҳамд этиш (**интоқ санъати**) саодатини бахш этишини илтижо қилади:

Ҳа раб, сәдәфи-тәб'ими гөvhәрза қил,
Хуршид кәламимни сәһанара қил.
Көнлүм неyдир, Ҷәккәрин илә дәрға қил,
Үәни дилми һәмдин илә гуға қил²⁷.

Ўзбек тилидаги матн:

Ё Раб, садафи таъбимни гавҳарзо қил,
Хуршид каломимни жаҳоноро қил.
Кўнглум найдир, шаккаринг ила дарё

қил,

Яъни дилим ҳамдинг ила гўё қил²⁸.

«Мажолис ун-нафоис»нинг «Аввалги мажлиси»и «Жамоати маҳодим ва азизлар зикридаким, бу фақир аларнинг шариф замонининг охирида эрдим ва мулозиматлари шарафига мушарраф

бўлмадим»²⁹ деган жумлалар билан таснифланган бўлиб, ҳазрат Навоий ўз тазкирасини «табаррук қилмоқ учун» шайхлардан Хожа Қосим Анвор зикри билан бошлаганини таъкидлайди. Ушбу мажлисда Навоий ўзидан олдин яшаган 46 нафар ижодкорнинг ҳаёт йўли ҳамда асарларини таърифлаб, ижодидан гўзал намуналар келтиради. Навоий юнон, араб, форс ва туркий тилларда қалам тебратган, тасаввуф адабиётининг йирик намояндаси бўлган Қосим Анворни юксак эҳтиром билан тилга олиб, уч-тўрт ёшлигида унинг ижодидан ёд олган машҳур байтини фахр ила ёдга олади:

Риндему ошиқему жаҳонсўзу жома чок,

Бо давлати ғами ту зи фикри жаҳон чи бок.

Ўзбек тилидаги матн:

Риндмиз, ошиқмиз, жаҳон ўртовчилар ва ёқавайронлармиз.

Сенинг ғаминг турганда дунё ғамини чекишдан не фойда?!³⁰

Бу байтдаги «ринд» сўзининг таърифи «Ғиёс ул-луғат»да «шариат қоидаларини жоҳиллик юзасидан эмас, онгли суратда инкор қилувчи одам», деб берилади. Тасаввуф истилоҳотида эса, «ринд» барча бойлик, лавозим, зоҳирий илтифоту мулозиматлардан ўзини йироқ ташлаб, олам ва одамнинг энг юксалган поясида ўзини озод сезувчи ҳур фикрли инсонни англатади. Тазкирада мазкур байтнинг намуна сифатида келтирилиши Навоийнинг болаликданок ҳур фикрли инсон бўлишга интиланлиги ва комиллик босқичларини босиб ўтишга нисбатан руҳиятида кучли истак бўлганлигидан дарак беради.

Содиқий эса «Мажмаъ ул-ҳавос» тазкирасининг дастлабки қисмини «Аввалги мажмаъ» дея атаб, унга «Ҳозирги подшоҳлар ҳақида» сарлавҳасини қўйган. Ўзбек шоири ўз асарининг илк мажлисида зикр этилган

²⁶ Sadiq Bəy Əfşar. «Məcməül-Xəvas» (tərcümə, müqayisəli mətn). Nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov. – Bakı: Elm, 2008. s.13.

²⁷ Шу асар, 13-бет.

²⁸ Таржима бизники – Т.Султонов.

²⁹ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ҷан учинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1997. 5-бет.

³⁰ Шу асар, 209-бет.

зотлар хизматидан бебахралигини ўкинч билан эътироф этган бўлса, озарбайжон ижодкори биринчи мажмаъда таърифи келтирилган давлат арбоблари билан шахсан учрашиб, суҳбатидан бахраманд бўлганлигини фахр-ла тилга олади.

Жумладан, «Аввалги мажмаъ»да Содикий шоҳ ва шоир бобокалонимиз Захириддин Муҳаммад Бобурнинг севимли ўғли Хумоюн мирзога хос юксак инсоний фазилатлар, унинг шеъриятга бўлган муҳаббати ҳақида тўхталиб, туркий тилда битган машҳур шеърларидан намуна келтиради:

«Humayun padşah – Böyük səxavət və kəramət sahibi olan incə zövqlü bir padşah idi. Mülayim şeir təbinə malik idi. Türkcə yazdığı bu iki beyti çox məşhurdur:

Нəзн:

Qəriblik qəmidən möhnətü mələlim bar,

Bu qəmdən ölümqə yetdim qərib halım bar.

Vüsali-dövlətidən ayrılıb məni-məhzun,

Tirinməni bu tirinlikdən infialım bar³¹».

Ўзбек тилидаги матн:

«Хумоюн буюк саховат ва кароматга эга нозик завқли подшоҳ бўлиб, нафис ашъор битиш истеъдодига соҳиб эди. Туркий тилда ёзган мазкур икки байти жуда машҳурдир:

Шеър:

Ғарблик ғамидан меҳнату малолим бор,

Бу ғамдан ўлимга етдим, ғариб ҳолим бор.

Висоли давлатидан айрилиб мани маҳзун,

Тирикману бу тирикликдан инфиолим бор³²».

Хумоюн шоҳнинг юқоридаги рубоийсида Ватан соғинчи, она диёрни қўмсаш мавзуси етакчилик қилади. Унинг учун ғарблик – Ватандан узоқда бўлиш,

меҳнат – юрт соғинчи туфайли азоб тортиш, ғам – мусофирликда дард чекиш, висол – Ватанга етишишдир.

«Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг «Иккинчи мажлиси»и шоирнинг болалик ва йигитлик пайтларида суҳбатида бўлган шоирлар ҳақидаги ноёб маълумотлар келтирилиши туфайли бебаҳолик хусусиятини касб этган. Бунда Навоий Мавлоно Лутфий ижодига жуда юқори баҳо бериб, уни «ўз замонининг малик ул-каломи» дейди ва шеъриятдаги нуфузини қуйидагича таърифлайди:

«Мавлоно Лутфий (алайҳирраҳма) – ўз замонининг малик ул-каломи эрди, форсий ва туркийда назири йўқ эрди, аммо туркийда, шуҳрати қўпрак эрди ва туркча девони ҳам машҳурдур ва мутааззир ул жавоб матлаълари бор, ул жумладин бири будурким:

Нозуклук ичра белича йўқ тори гусуйи,

Ўз ҳаддини билиб, белидин ўлтирур қуйи³³».

Алишер

Навоийнинг тазкиранавислик услуби самимий танқид ва ҳаққоний баҳони холисона фикрлар орқали ифодалашга асосланиши билан характерлидир. Шоирнинг фикрича, Лутфий таржима қилган «Зафарнома» асаридаги 10 минг байтдан ортиқ маснавий баёзга ёзилмаганлиги, яъни шеъринг тўпламга киритилмаганлиги сабабли унчалик машҳур бўлмади. Лекин у салафларнинг форсий тилда битган мураккаб қасидаларига муносиб жавоб ёза олган:

«Ва Мавлононинг (Лутфийнинг) «Зафарнома» таржимасида ўн минг байтдин ортуқроқ маснавийси бор, баёзга ёзмагон учун, шуҳрат тутмади ва лекин форсийда қасидагўй устодлардин қўпининг мушукул шеърларига жавоб айтибдур ва яхши айтибдур³⁴».

Содикий тазкирасининг «Иккинчи мажмаъ»си шеъриятга ихлоси баланд,

³¹ Sadiq Bəy Əfşar. «Məcməül-Xəvas» (tərcümə, müqayisəli mətn). Nəşrə hazırlayan: Əkrəm Vağırov. – Bakı: Elm, 2008. s.23-24.

³² Таржима бизники – Т.Султонов.

³³ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн учинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1997. 56-бет.

³⁴ Шу асар, 56-бет.

сиёсий фаолият билан биргаликда назм бахридан марваридлар терган ижодкор шахзодалар ҳақидаги хотиралар акс этганлиги билан «Мажолис ун-нафоис»дан фарқ қилади. Бу қисмдаги тавсифлар ҳамсуҳбат шоир тилидан содда, равон ҳамда реалистик услубда баён этилганлиги билан характерлидир:

«Sam Mirza – Bu shahzadā dā mārhum shahin (I Shah Tāhmasib, № 1) kichik qardaşi idi. Eʻyş-işrati sevirdi. Müxtelif nāzm vā nāsr növlərində şux vā möhkām tēbi olub. Tōhfeyi-Sami adli bir şairlār tēzkirəsi yazdı. Axirda Şəyx Səfiāddin maq̄bərəsinə çekilib şairliklā mēşğul oldu»³⁵.

Ўзбек тилидаги матн:

«Сом Мирзо – Бу шахзода ҳам марҳум шохнинг (шоҳ Таҳмасп I)нинг кичик укаси бўлиб, айш-ишратни севарди. У назм ва насрнинг турли жанрларида ўйноқи ҳамда таъсирчан асарлар битиб, «Тухфаи Сомий» номли шоирлар тазкирасини ёзди. Умрининг охирида Шайх Сайфиддин мақбарасига узлатга чекиниб, шоирлик билан машғул бўлди».

«Мажолис ун-нафоис»нинг «Учинчи мажлиси»да ўз даври шеърятига улкан ҳисса қўшган юксак таъбли 174 нафар шоир зикр этилади. Мажлисида, шунингдек, Амир Шайхим Сухайлий, Абдуллоҳ Ҳотифий, Осафий Ҳиравий каби қалам аҳллари, муаммо ва аруз илмига доир рисола ёзган ижодкор Сайфий Бухорий ҳамда Камолиддин Биноий, Гадоийдек соҳиби девон шоирлар ҳақидаги таърифлар ҳам келтирилади.

Содиқий «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг «Салтанат устуни бўлган турклар ҳақида» деб номланган «Учинчи мажмаъ»сида илк туркий тазкиранинг айни мажлисига муштарак ва фарқли жиҳатлар мавжуд. Озарбайжон шоирининг тазкирасида ҳам туркий халқлар орасида машҳур шоирларнинг қаламга олиниши асарнинг «Мажолис ун-нафоис»га ўхшашлик томони бўлса, ижодкорларнинг шоҳлар

авлодидан эканлиги «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг фарқли хусусияти ҳисобланади.

Навоий «Мажолис ун-нафоис»нинг «Тўртинчи мажлиси»ни шеър ёзишда у қадар машҳур бўлмаган, аммо латиф ва гўзал ашъор битган Хожа Камолиддин Удий, Атоуллоҳ Ҳусайний, Ҳусайн Воиз Кошифий, Мирхонд, Хондамир, Султон Али Машҳадий сингари аср фозиллари ҳақидаги маълумотлар билан бебаган бўлса, Содиқбек Афшор Содиқий «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг «Тўртинчи мажмаъ»сини «Мажолис ун-нафоис»дан фарқли равишда «Салтанат устуни бўлган тозиклар (эронийлар) ҳақида» деб номлаган. Озарбайжон шоири ушбу қисмда аср фозиллари эмас, балки 33 нафар давлат ва дин арбобининг ҳаёт йўли ҳақида тўхталиб, уларнинг форс-тожик тилида битган шеърларидан парчалар келтирган.

Жумладан, «Тўртинчи мажлиси»да Алишер Навоий Абдурахмон Жомийнинг «ёруғ хотири», «очиқ кўнгли», «латойифи назми»га жуда юксак баҳо бериб, унинг қаламига мансуб китоблар номи ёзилган чоғда варақларга сиғмай кетиши, дурдек асарлари тилга олинган пайтда дунё денгизлари у сабабли тошишини гўзал **ташбеҳ** ҳамда **ғулуъ** санъатлари воситасида тасвирлаган бўлса, Содиқий «Тўртинчи мажмаъ»да Язд ҳокими Муҳаммадбей (Амоний)нинг ботиний ва зоҳирий олами, истеъдоди хусусида фикр билдириб, унинг мажлисларида шеърларини тинглашдан файз олганлигини фахр билан қайд этган.

«Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг «Бешинчи мажлиси»и Хуросоннинг «таъби назми бор» мирзозодалари зикрида бўлиб, Давлатшоҳ Самарқандий таърифи билан бошланади. Алишер Навоий Давлатшоҳнинг ҳашам ва мол-дунёдан воз кечиб, фақрлик йўлини тутганлигини эътироф этар экан, унинг «Мажмаъ уш-шуаро» («Газкират уш-шуаро») асарини мутолаа қилган шахс шоирнинг истеъдоди ва камолоти қай

³⁵ Sadiq Bəy Əfşar. «Məcməül-Xəvas» (tərcümə, müqayisəli mətn). Nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov. – Bakı: Elm, 2008. s.34.

даражада эканлигидан хабар топади, деган юксак баҳони билдиради.

Содиқий тазкирасининг «Бешинчи мажмаъ»си «Мажолис ун-нафоис»нинг худди шу мажлисига ғоя ва мавзу жиҳатдан ўхшайди. Бунда озарбайжон шоири салтанат устуни бўлган нозиктаъб турклар ва тозик(эроний)ларнинг буюк авлодларидан 15 нафарининг суратию сийрати хусусидаги адабий-танқидий фикрларини ифодалаган. Жумладан, Кирмон ҳокими Шохқули Султоннинг ўғли Муродбек ҳақида тўхталиб, «фалакнинг тескари ишлари оқибатида тирёкка ружуъ қўйганлигидан салтанат ишини тарк этиб, қошиқ йўниш билан машғул эди», дейишидан жасоратли ва ҳақ сўзни айтишдан чўчимайдиган ижодкор бўлганлигини англаш мумкин.

«Мажолис ун-нафоис»нинг «Олтинчи мажлис»ида Самарқанд, Хоразм, Қарши, Бадахшон, Ҳисор, Қазвин, Сова, Кирмон, Ироқ, Қум, Лор, Язд, Шероз каби Хуросондан ташқарида жойлашган шаҳар ва вилоятлар соҳиби девон фозиллар ҳақида сўз юритилади. Ушбу мажлис бежиз Самарқанд ҳокими Аҳмад Ҳожибек таърифи билан очилмаган. Чунки, у «Вафойи» таҳаллуси билан шеърлар битган, Ҳиротда ва Самарқандда адолатли ҳукм юритган, «сурати дилкаш, ахлоқи ҳамида ва атвори писандида», жангчиликда кучли шижоат ҳамда ботирликка эга бўлиб, таъби бағоят хуб ва назмга кўп илтифотлидир.

Гирифти жони ман аз тан ба зулфи пуршикан, бастии,

Кушоди парда аз рухсори хешу чашми ман бастии.

Ўзбек тилидаги матн:

Танимдан жонимни олиб кўп занжирли сочинг билан боғладинг,

Юзингдан пардани очиб (у билан) кўзимни боғладинг³⁶.

Ушбу қўшмисрада *муболаганинг ақл ишонадиган ва ҳаётда юз берадиган*

тури – **таблиғ** (юздаги парда билан кўзни боғлаш) ҳамда *ақлга сигмайдиган ва ҳаётда сира учрамайдиган* тури – **ғулуъ** (тандан жонни олиб, занжирли соч билан боғлаш) санъатларининг қўлланилганлиги Аҳмад Ҳожибекнинг юксак шоирона маҳоратга эга бўлганлигидан далолат беради.

Содиқийнинг туркий тазкиранависликка киритган янгилиги шундаки, у «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг «Олтинчи мажмаъ»сини «Пайғамбар наслдан бўлган шоирлар ҳақида» дея номлаб, унда Нишопур, Қум, Язд, Ҳамадон, Сабзавор, Тафриш, Заввора, Табриз, Ўрдубод, Саркон, Астробод, Лаҳижан, Симнон, Артимон, Кошон, Ироқ, Кирмонда истикомат қилган набий авлодига мансуб қаламкашларнинг шоирлик истеъдоди ва бадиий маҳорати хусусидаги ноёб таърифларни келтирган.

«Мажолис ун-нафоис»нинг «Еттинчи мажлис»и Амир Темур ва темурий ижодкорлар зикрига бағишланган бўлиб, унда Соҳибқирондан бошлаб Султон Али Мирзогача жаами 22 нафар темурий шоир ҳақида сўз боради.

Ушбу мажлисда Навоий Амир Темур шахсияти ва фаолиятига юксак баҳо бериб, уни «мулук шажарларининг бўстони ва салотин гавҳарларининг уммони, ҳокони жаҳонгири соҳибқирон», дея улуғлайди. Мажлисни шоир Темур номи билан очар экан, сўзни жойи келганда назм ва насрдан бирор нарса ўқиб, адабиёт соҳасидан бохабар эканлигини намойиш эта билганлигидан бошлайди: *«Темур Кўрагон – агарчи назм айтмоққа илтифот қилмайдурлар, аммо назм ва насрни андоқ хуб маҳал ва мавқеъда ўқубдурларким, анингдек бир байт ўқугони минг яхши байт айтқонча бор»*³⁷.

Содиқий «Мажмаъ ул-ҳавос»ининг «Еттинчи мажмаъ»си туркий, форсий ва арабий тилларда сўз айтмоқ кудратига эга бўлиб, Арабу Ажам мамлакатларида шуҳрат топган шоирларга

³⁶ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йиғирма томлик. Ўн учинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1997. 286-бет.

³⁷ Шу асар, 155-бет.

бағишланганлиги билан ажралиб туради. Мазкур мажмаъ Мавлоно Фузулий ҳақидаги таъриф билан бошланиб, «Маҳмуд ва Аёз» маснавийсини ёзган Ёлқулибек Шомли(Анисий), соҳиби девон Қосимбек Ҳолатий, Мавлоно Шоний, Пирқулибек, «Юсуф ва Зулайхо» достонига татаббуъ боғлаган Маҳмудбек Салим, «малик уш-шуаро» Нижоти Румий, мусиқа илмига доир рисола битган Дуррабек Каромий, туркона шеър айтган Маволий Туркман, Тайҳойибек сингари ижодкорлар зикри орқали давом эттирилади.

Алишер Навоий қаламига мансуб «Мажолис ун-нафоис» асарининг «Саккизинчи мажлиси»да «фасоҳат илмининг нукта бирла сеҳрсози ва балоғат жаҳонининг диққат била мўъжиза пардози» – Султон ус-салотин Абдулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон девонидаги араб алифбоси ҳарфлари билан яқунланадиган қофия ҳамда радифга эга ғазалларнинг матлаъ байтлари вазн, мазмун ва шеърий санъатлар нуктаи назаридан таҳлил қилинганлиги Навоийнинг адабий танқиддан унумли фойдалана олган илми дарё олим бўлганлигидан ҳам далолат беради.

Навоий Ҳусайн Бойқаронинг мурувватлилиги ва баҳодирлигини Рустамга, ҳам шоирликда, ҳам саховатда Ҳотамга ўхшатади. Шоир болаликдан яқин дўсти ва сирдоши бўлган зотга нисбатан юксак эҳтироми, самимий тилақларини туркона назм воситасида қуйидагича ифода этган:

«Ким, мулки давоми то қиёмат бўлсун,

Зотиға бу мулк узра иқомат бўлсун,

Адл ичра тарийқи истиқомат бўлсун,

Олам аҳли учун саломат бўлсун»³⁸.

«Мажмаъ ул-ҳавос»нинг якуний мажмаъси Навоий тазкирасининг сўнгги мажлисидан тубдан фарқ қилади. Навоий

«Саккизинчи мажлиси»ни Ҳусайн Бойқаро таърифи ва шеърий таҳлилига бағишлаган бўлса, Содиқий «Саккизинчи мажмаъ»да Ажамнинг ўша даврдаги Хўжа Ҳофиз Шерозий услубида девон битган Мавлоно Замири Исфаҳоний, 16 жилд асар ёзган Машҳадий, «Шоирлар тазкираси» муаллифи Мавлоно Тўвфий, етти тилда қасида ёзган шоир Ҳофиз Сабуний, ўзбек хони Абдуллахоннинг китобдори Мавлоно Мушфиқий, Шайх Муслиҳиддин Саъдийнинг «Бўстон» асарига татаббуъ боғлаган Мавлоно Жалол Сипехрий, Камолиддин Бехзоднинг шогирди Хўжа Абдулазиз Наққош, ҳофизии Қуръон Мавлоно Фароқий каби 223 нафар фасоҳат ва балоғат соҳибларини зикр этган.

Жумладан, «Саккизинчи мажмаъ»да Содиқий хуросонлик шоир Айюб ибн Абулбарака ҳақида қуйидаги фикрларни баён этган:

«Әyyub – Xorasanlıdır. Әbülbәрәkә oғludur. Әmiri-Kәbir Әmir Әlişir öz «Mәcalis ün-Nәvais» kitabında onun haqqında yazır ki, «o qәdәр zatı qırıq vә sarsaq idi ki, Xorasan әhli onun әlindән qaçıb çöllәрә düşdüler». Bu bәyti onun haqqında deyiblәр:

Şeir:

Dive-şeytansefät Әbülbәрәkә,

Bad cayät be һәftomin dәрәkә.

Lakin oғlu öz әksi olaraq мәclis yaraşığı vә şuxtәbiät bir adam idi. Ustadımız mәрhum Mir Sün'i (№ 80) ilә çox yaxın idilər.»³⁹

Ўзбек тилидаги матн:

«Айюб – хуросонликдир. Абулбараканинг ўғлидир. Амири кабир амир Алишер ўз «Мажолис ун-нафоис» китобида у ҳақида ёзаркан, «шу қадар зоти паст ва аҳмоқ эдики, Хуросон аҳли унинг дастидан қочиб чўлларга кетдилар», деган. Ушбу байтни у ҳақида айтганлар:

Шеър:

Деви шайтонсифат Абулбарака,

Бод жоят ба ҳафтумин дарака.

Ўзбек тилидаги матн:

³⁸ Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йнгирма томлик. Ўн учинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1997. 166-бет.

³⁹ Sadiq Bəy Əfşar. «Məcmül-Xəvas» (tərcümə, müqayisəli mətn). Nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov. – Bakı: Elm, 2008. s.351-352.

Шайтонсифат дев Абулбараканинг жойи етгинчи дўзах бўлсин!⁴⁰

Лекин ўғли унинг тескариси сифатида мажлисга тароват бағишловчи ва шўх табиатли киши эди. Марҳум устозим Мир Сунъий билан жуда яхши эдилар.

Содикий «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг «Саккизинчи мажмаъ»сидаги 369-шоир Айюб ҳақида гапирганда, бу ижодкорнинг отаси Абулбарака хусусидаги маълумот Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида ҳам келтирилганлигини қайд этган. Дарҳақиқат, «Мажолис ун-нафоис»ни кўздан кечирганимизда, асарнинг «Олтинчи мажлис»ида Абулбарака исми мавжудлиги кузатилди. У ҳақда нозик дид эгалари томонидан айtilган «Деви шайтон сифат Абулбарака, Бод жояш ба ҳафтуми даргга»⁴¹ байти ҳам Навоий томонидан келтирилган. Абулбарака ҳақидаги таърифнинг «Мажолис ун-нафоис» ва «Мажмаъ ул-ҳавос» асарларида учраши ҳақидаги фактга таяниб, Абулбаракани мазкур тазкираларнинг ҳар иккисидан зикр этилган муштарак шахс сифатида эътироф этишимиз мумкин.

Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкираси ва ундан адабий таъсирланган ҳолда озарбайжон шоири Содикий томонидан битилган «Мажмаъ ул-ҳавос» асарининг ғоявий-бадий, шунингдек, асар тузилиши жиҳатдан қилинган муқоясасидан хулоса қиладиган бўлсак, «Мажолис ун-нафоис» кириш, 8 мажлис ва хилватдан иборат бўлиб, унда Шарқ адабиётшунослигидаги тазкирачилик ҳамда бирор-бир шоир шеърларига шарҳ ёзиш (жумладан, 8-мажлисда Ҳусайн Бойқаро шеърятига ёзилган шарҳ) анъаналари мавжуд. «Мажмаъ ул-ҳавос» эса, муқаддима, 8 мажмаъ ва хотимадан ташкил топган бўлиб, унда фақат тазкирачилик анъанаси учрайди.

«Мажолис ун-нафоис» билан «Мажмаъ ул-ҳавос»даги мажлис ва мажмаъларда тасвирланган шоирлар таснифи жойлашиш тартиби жиҳатдан бир-биридан фарқланади. Навоий давр подшоҳи Ҳусайн Бойқаро учун «Саккизинчи мажлис»ни бағишлаган бўлса, Содикий «Биринчи мажмаъ»да ўша асрдаги туркий мамлакатларнинг энг машҳур шоҳлари таърифни келтирган. Навоийда «Еттинчи мажлис»дан ўрин олган султон ва шаҳзода ижодкорлар Содикийда «Биринчи мажмаъда», «Бешинчи мажлис»да тасвирланган мирзозодалар Содикбекда «Иккинчи мажмаъ»да берилган.

Олим шоирлар «Мажолис ун-нафоис»да «Тўртинчи мажлис»да, «Мажмаъ ул-ҳавос»да эса, учинчи, тўртинчи ва бешинчи мажмаълардадир. Навоийнинг «Олтинчи мажлис»ида Хуросондан ташқарида яшаган шоирларга муқобил тарзда Содикий «Еттинчи мажмаъ»да Араб ва Ажам мамлакатларидаги ижодкорларни жойлаштирган. «Мажолис ун-нафоис»да биринчи, иккинчи ва учинчи мамжлисларда ҳаётлари нақл қилинган аввал вафот этган, ўша даврдаги ҳамда ҳали ёш шоирлар «Мажмаъ ул-ҳавос»да «Саккизинчи мажмаъ»да тасвир этилган.

«Мажолис ун-нафоис» тазкирасининг «Хилват» қисмида Ҳусайн Бойқаронинг нозик шеършунослигидан далолат берувчи 2 ҳаётий ҳикоят ва Навоий қаламига мансуб 2 якуний рубоий келтирилган бўлса, «Мажмаъ ул-ҳавос»нинг «Хотима» қисмида муаллиф томонидан битилган 19 байтли шеър, 22 байтли қасида, «Аббоснома»дан 20 байт парча, Жаҳонбони Сафий Мирзонинг 2 байтли таърихи ва китобнинг хатми ҳақидаги қитъа ўрин олган.

Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасидан адабий таъсирланган ҳолда Содикбек Афшор Содикий томонидан ёзилган «Мажмаъ ул-ҳавос» асари озарбайжон тилида ёзилган юксак санъат намунаси бўлиб, XVI-XVII

⁴⁰ Таржима бизники – Т.Султонов.

⁴¹ Алишер Навоий. Муқаммал асарлар тўплами. Йиғирма томлик. Ўн учинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1997. 144-бет.

асрлар туркий халклар мумтоз адабиётини ўрганишда муҳим манба ҳисобланади.

Адабиётлар

1. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. Йигирма томлик. Ўн учинчи том. Мажолис ун-нафоис. – Тошкент: Фан, 1997. – 300 б.
2. Алишер Навоий: қомусий луғат. Иккинчи жилд. Т-Ҳ. – Тошкент: «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2016. – 500 бет.
3. Кабулова Раъно. Традиции «Маджалис ун-нафаис» Алишера Навои в тюркоязычной литературе (на материале антологии Садигбека Садики «Маджма ул-хавас»). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Ташкент, 1979.
4. Muradova Məntiqə. Sadiq bəy Sadiqinin həyat və yaradıcılığı. – Bakı: Elm, 1999. – 256 s.
5. Münevver Tekcan. Sadikî Afşar'ın Mecma'ul-Havâs'ı: Çağatay Türkçesinde yazılmış Şâirler Tezkiresi. // Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/13. – Ankara-Turkey, Fall 2013, p.169-178.
6. Sadiq Bəy Əfşar. «Məcməül-Xəvas» (tərcümə, müqayisəli mətn). Nəşrə hazırlayan: Əkrəm Bağırov. – Bakı: Elm, 2008. – 412 s.
7. Vüsale Musalı. Azərbaycan təzkirələrinin təsnifatı: dili, strukturu, əhatə etdiyi coğrafiya və dövr. // Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/13. – Ankara-Turkey, Fall 2013, p.351-364.

Sultonov T. Alisher Navai's traditions in Azerbaijani poet Sadiki's works. The article provides the analysis of idea and artistic characteristics of tazkir by Azerbaijani poet Sodikbek Afshar Sodiki «Majma ul-khavos» on the life and works of 369 poets, inspired by Alisher Navoi's «Majolis un-nafois».

Султонов Т. Традиции Алишера Навои в творчестве азербайджанского поэта Садики. В статье проводится идейно-художественный анализ работы (тазкира) азербайджанского поэта Содикбек Афшора Содики «Мажма ул-хавос» о жизни и творчестве 369 поэтов, созданной под впечатлением от тазкира Алишера Навои «Мажолис ун-нафоис».
